

ЧАНИШЕВА Г. І.,

доктор юридичних наук, професор,
завідувачка кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.55>

ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ОКРЕМИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті аналізуються положення другого речення абзацу другої частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX на предмет відповідності їх Конституції України.

Визначено, що право кожного, хто працює, на відпочинок, проголошене ст. 45 Конституції України, може бути обмежене в умовах воєнного стану, виходячи з положень частини другої ст. 64 Конституції України. У зв'язку з цим запропоновано доповнити частину другу ст. 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX і зазначити в ній після статті 44 статтю 45 Конституції України.

Встановлено, що умовами надання щорічної основної відпустки є: 1) перебування працівника у трудових правовідносинах з роботодавцем; 2) наявність стажу роботи, що дає право на щорічну відпустку; 3) наявність виплачуваної заробітної плати, із якої обчислюється середній заробіток для оплати щорічної основної відпустки; 4) надання щорічної основної відпустки за поточний робочий рік.

Обґрунтовано висновки про невідповідність другого речення абзацу другої частини першої статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» частині другій ст. 45 Конституції України, а також цього речення і абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» зазначеного Закону частині четвертій ст. 43 Конституції України.

Доведено, що наведені положення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не переслідують легітимну мету, порушують принципи пропорційності та законних очікувань.

Ключові слова: конституційні права, обмеження конституційних прав, умови воєнного стану, Конституція України, трудове законодавство України.

Chanysheva H. I. Regarding the limitation of certain constitutional rights in the conditions of martial law

The article analyzes the provisions of the second sentence of the second paragraph of the first part of Article 12, the second paragraph of clause 3 of the “Final Provisions” section of the Law of Ukraine “On the Organization of Labour Relations in Martial Law” dated March 15, 2022 No. 2136-IX for their compliance with the Constitution of Ukraine.

It is determined that the right of everyone who works to rest, proclaimed by Art. 45 of the Constitution of Ukraine, may be limited in the conditions of martial law, based on the provisions of the second part of Art. 64 of the Constitution of Ukraine. In this regard, it is proposed to supplement the second part of Art. 1 of the Law of Ukraine “On the Organization of Labour Relations in Martial Law” dated March

15, 2022 No. 2136-XX and to specify in it after Art. 44 Art. 45 of the Constitution of Ukraine.

It was established that the conditions for granting annual basic leave are: 1) the employee's stay in labour relations with the employer; 2) having work experience that gives the right to annual leave; 3) availability of paid wages, from which average earnings are calculated for payment of annual basic leave; 4) provision of annual basic leave for the current working year.

The conclusions about the inconsistency of the second sentence of the second paragraph of the first part of Art. 12 of the Law of Ukraine "On the organization of labour relations in the conditions of martial law" with the second part of the Art. 45 of the Constitution of Ukraine, as well as this sentence and the second paragraph of clause 3 of the section "Final Provisions" of the said Law with the part four of the Art. 43 of the Constitution of Ukraine are substantiated.

It has been proven that the given provisions of the Law of Ukraine "On the Organization of Labour Relations in the Conditions of Martial Law" do not pursue a legitimate goal, violate the principles of proportionality and legitimate expectations.

Key words: *constitutional rights, limitations of constitutional rights, conditions of martial law, Constitution of Ukraine, labour legislation of Ukraine.*

Вступ. Введення воєнного стану в Україні пов'язане з обмеженням певних конституційних прав людини і громадянина, що мають конституційне підґрунтя. Згідно з частиною другою ст. 64 Конституції України в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції [1].

Проблема обмеження трудових прав в умовах воєнного стану досліджується Н.В. Кохан [2], Я.В. Сімутіною [3], С.М. Черноус [4], І.І. Яцкевичем [5] та іншими представниками науки трудового права. Одним із дискусійних питань, що є предметом обговорення, є питання про обмеження права кожного на відпочинок, проголошеного ст. 45 Конституції України. Зазначені питання набули особливої актуальності у зв'язку з набранням чинності 24 грудня 2023 року Закону України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань» від 22 листопада 2023 року №3494-IX [6]. Цим Законом, зокрема, було внесено зміни до ст. 12 «Відпустки» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 листопада 2022 року №2136-IX [7].

Окрім положення Закону України №3494-IX викликали чимало питань щодо відповідності їх Конституції України. Так, Федерація профспілок України 26 грудня 2023 року звернулася до Уповноваженого Верховної Ради України щодо необхідності ініціювання звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням про відповідність Конституції України положень Закону України №3494-IX. 7 червня 2024 року Уповноважений звернувся до Конституційного Суду України із конституційним поданням про визнання такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) окремих положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 № 2136-IX в редакції Закону № 3494-IX [8]. Ідеться про приписи другого речення абзацу другого, абзацу третього частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану».

Метою статті є аналіз положень другого речення абзацу другого частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX на предмет відповідності їх Конституції України.

Виклад основного матеріалу. У першому реченні абзацу другого частини першої ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» йдеться про перенесення не використаних у період дії воєнного стану днів щорічної основної відпустки на період після припинення або скасування воєнного стану, якщо тривалість такої відпустки становить більше 24 календарних днів. Закріплена в цьому реченні норма є імперативною і зобов'язує роботодавця до обов'язкового перенесення зазначених днів. Законом України № 3494-IX абзац другий частини першої ст. 12 Закону України № 2136-IX доповнено другим реченням такого змісту: «За рішенням роботодавця невикористані дні такої відпустки можуть надаватися без збереження заробітної плати». Отже, рішення про надання невикористаних днів щорічної основної відпустки із збереженням або без збереження заробітної плати в такому випадку приймається виключно роботодавцем.

Згідно з частиною першою ст. 45 Конституції України кожен, хто працює, має право на відпочинок. Відповідно до частини другої зазначеної статті це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Для аналізу відповідності окремих норм ст. 12, норм абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України № 2136-IX Конституції України насамперед необхідно встановити, чи є можливим в умовах воєнного стану обмеження права на відпочинок, проголошеного ст. 45 Основного Закону.

У вступі вже наводився зміст ст. 64 Конституції України, на підставі якої визначаються обмеження прав і свобод громадян.

Відповідно до частини першої ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року №389-VIII [9] правовий статус та обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану визначаються відповідно до Конституції України та цього Закону.

Згідно з частиною другою цієї статті в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені права і свободи людини і громадянина, передбачені частиною другою статті 64 Конституції України.

В указі Президента України про введення воєнного стану відповідно до пункту 5 частини першої ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень».

Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженим Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 2102-IX, передбачено, що «у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року №389-VIII (ст. 3).

Частиною другою ст. 1 Закону України № 2136-IX встановлено, що «на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 43, 44 Конституції України». Хоча фактично абзацом першим частини першої ст. 12 цього Закону встановлена можливість обмеження конституційного права на відпочинок в умовах дії воєнного стану: йдеться про можливість надання працівнику щорічної основної відпустки за рішенням роботодавця тривалістю 24 календарні дні за поточний робочий рік. У зв'язку з цим видається доцільним доповнити частину другу ст. 1

Закону України № 2136-IX і зазначити в ній після статті 44 статтю 45 Конституції України.

Аналіз норм зазначених вище нормативно-правових актів свідчить про застосування різних способів обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану: в частині другій ст. 64 Конституції України йдеться про статті, права і свободи за якими **«не можуть бути обмежені»**; у частині другій ст. 20 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року №389-VIII також застосовуються слова **«не можуть бути обмежені»** і міститься посилання на частину другу ст. 64 Конституції України. Водночас у п. 5 частини першої ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року №389-VIII йдеться про «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, **які тимчасово обмежуються...**», а в Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженому Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №2102-IX – **«...можуть обмежуватися** конституційні права і свободи людини і громадянина...».

Відсутність у переліку статей у ст. 3 Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, затвердженого Законом України №2102-IX, в якому на підставі пункту 5 частини першої ст. 6 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» зазначається «вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень», статті 45 Конституції України дає підстави про порушення питання про неконституційність окремих положень Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року №2136-IX щодо надання та використання відпусток. Проте в такому випадку, враховуючи вищу юридичну силу Основного Закону, слід керуватися положеннями частини другої ст. 64 Конституції України, в якій ст. 45 не згадується.

Таким чином, право кожного, хто працює, на відпочинок, проголошене ст. 45 Конституції України, може бути обмежене в умовах воєнного стану, виходячи з положень частини другої ст. 64 Конституції України.

За чинним законодавством України відпустка є одним із видів часу відпочинку. Оплачувана щорічна відпустка в розумінні частини першої статті 45 Конституції України є однією з гарантій забезпечення права кожного, хто працює, на відпочинок.

Право на відпустки, закріплене в частинах першій і другій ст. 2 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року №504-96/ВР [10], відповідно до частини третьої цієї статті забезпечується: гарантованим наданням відпустки визначеної тривалості із збереженням на її період місця роботи (посади), заробітної плати (допомоги) у випадках, передбачених цим Законом; заборонаю заміни відпустки грошовою компенсацією, крім випадків, передбачених статтею 24 цього Закону.

Гарантії щорічних відпусток передбачені ст. 74 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [11], в якій йдеться про надання щорічних (основної та додаткових) відпусток із збереженням на їх період місця роботи (посади) і заробітної плати.

При цьому варто звернути увагу на те, що у частині другій ст. 45 Конституції України йдеться про «оплачувану щорічну відпустку». У КЗпП України, Законі України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року №504-96/ВР термін «оплачувана щорічна відпустка» не використовується. Замість нього застосовується термін «щорічні відпустки», «щорічні основна та додаткові відпустки», «щорічна основна відпустка», «щорічна додаткова відпустка», але це не змінює сутності щорічної основної відпустки – вона «зароблена» працівником і має надаватися із збереженням місця роботи (посади) і заробітної плати. І як випливає з частини другої ст. 45 Конституції України, щорічна відпустка може бути тільки оплачуваною. Таким чином, положення другого речення абзацу другої частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX не відповідають частині другій ст. 45 Конституції України.

Виходячи зі змісту норм КЗпП України і Закону України «Про відпустки» умовами надання щорічної основної відпустки є: 1) перебування працівника у трудових правовідносинах з роботодавцем; 2) наявність стажу роботи, що дає право на щорічну відпустку (ст. 82 КЗпП України, ст. 9 Закону України «Про відпустки»); 3) наявність виплачуваної заробітної плати, із якої обчислюється середній заробіток відповідно до Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року №100, для оплати щорічної основної відпустки [12]; 4) надання щорічної основної відпустки за поточний робочий рік.

Таким чином, за чинним законодавством України щорічна основна відпустка не може бути неоплачуваною. Вона надається за поточний робочий рік і не може бути замінена іншим видом відпусток. Водночас не можна погодитися з твердженням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що «норми конституційного контролю... замінюють їх за рішенням роботодавця іншим видом відпустки – відпусткою без збереження заробітної плати». Остання має інші підстави та умови надання (ст.ст. 25, 26 Закону України «Про відпустки»), а в цьому випадку має місце позбавлення працівника однієї з основних гарантій щорічної основної відпустки за поточний робочий рік – збереження заробітної плати.

Обмеження трудових прав, передбачене Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», має переслідувати легітимну мету і бути правомірним. Якщо обмеження тривалості щорічної основної відпустки 24 календарними днями в умовах воєнного стану відповідно до частини першої ст. 12 Закону переслідує таку мету і не суперечить приписам частини другої ст. 64 Конституції України, то позбавлення права працівника на заробітну плату за невикористані дні такої відпустки після припинення або скасування воєнного стану, як видається, не може бути визнано правомірним і таким, що переслідує легітимну мету.

Позбавлення права працівника на заробітну плату під час щорічної основної відпустки, на нашу думку, не узгоджується з вимогою домірності, навіть зважаючи на умови воєнного стану в Україні. Як зазначається в Рішенні Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012 [13], одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та мають бути співмірними з нею (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012).

Нормою, закріпленою в абзаці другому частини першої ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», скасовується право працівника на **оплачувану** щорічну відпустку.

Конституційний Суд України у Рішенні від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005 [14] зазначив, що скасування конституційних прав і свобод – це їх офіційна (юридична або фактична) ліквідація (абзац четвертий підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005).

Потрібно акцентувати увагу на тому, що частиною другою ст. 64 Конституції України встановлюється можливість обмеження окремих прав і свобод в умовах воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а не їх скасування.

Оплата щорічної основної відпустки є складовою заробітної плати, що підтверджується нормами Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР [15], Інструкції зі статистики заробітної плати, затвердженої наказом Держкомстату від 13 січня 2004 року №5 [16].

У цьому випадку має місце й порушення принципу «законних очікувань» (reasonable expectations), оскільки працівник позбавлений права на отримання заробленої ним заробітної плати за невикористані дні щорічної основної відпустки.

Зазначене вище стосується й положень абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-ІХ.

У зв'язку з цим є підстави для висновку про невідповідність приписів другого речення абзацу другої частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону № 2136-ІХ частині четвертій ст. 43 Конституції України, в якій проголошується право кожного на заробітну плату, не нижче від визначеної законом.

Висновки. Право кожного, хто працює, на відпочинок, проголошене ст. 45 Конституції України, може бути обмежене в умовах воєнного стану, враховуючи положення частини другої ст. 64 Конституції України. У зв'язку з цим видається доцільним доповнити частину другу ст. 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-ІХ і зазначити в ній після статті 44 статтю 45 Конституції України.

Оплачувана щорічна відпустка в розумінні частини першої статті 45 Конституції України є однією з гарантій забезпечення права кожного, хто працює, на відпочинок. Щорічна основна відпустка не може бути неоплачуваною. Вона надається за поточний робочий рік і не може бути замінена іншим видом відпусток.

Оплачувана щорічна відпустка, про яку зазначається в частині другій ст. 45 Конституції України, включає, крім основної, додаткові відпустки (п.1 частини першої ст. 4 Закону України «Про відпустки»). У зв'язку з цим,

Виходячи зі змісту норм КЗпП України і Закону України «Про відпустки» умовами надання щорічної основної відпустки є: 1) перебування працівника у трудових правовідносинах з роботодавцем; 2) наявність стажу роботи, що дає право на щорічну відпустку; 3) наявність виплачуваної заробітної плати, із якої обчислюється середній заробіток для оплати щорічної основної відпустки; 4) надання щорічної основної відпустки за поточний робочий рік.

Положення другого речення абзацу другої частини першої статті 12, абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-ІХ не переслідують легітимну мету, порушують принципи пропорційності та законних очікувань. Зазначене дає підстави для визнання другого речення абзацу другої частини першої статті 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» таким, що не відповідає частині другій ст. 45 Конституції України, а також для визнання цього речення і абзацу другого пункту 3 розділу «Прикінцеві положення» Закону такими, що не відповідають частині четвертій ст. 43 Конституції України.

Оплачувана щорічна відпустка, про яку зазначається в частині другій ст. 45 Конституції України, включає, крім основної, додаткові відпустки (п.1 частини першої ст. 4 Закону України «Про відпустки»). У зв'язку з цим доцільно визнати такими, що не відповідають зазначеним статтям Конституції України положення абзацу третьої частини першої ст. 12 Закону України № 2136-ІХ в частині надання щорічних додаткових відпусток без збереження заробітної плати.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Кохан Н.В. Обмеження права на працю в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №7. С. 189-193.
3. Сімутіна Я.В. Обмеження трудових прав в умовах воєнного стану. *Альманах права*. 2022. №13. С.146-153.
4. Черноус С.М. Конституційне право працівників на відпочинок: проблеми обмеження в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. №4. С. 71-78.
5. Яцкевич І.І. Пропорційність обмеження трудових прав людини в умовах воєнного стану. *Сучасні виклики приватного права в умовах війни* : збірник наукових праць учасників круглого столу (1 лютого 2024 року, Київ, Україна) / [орг. комітет: Ханік-Посполітак

Р.Ю., Федосеева Т.Р.] ; Національний університет «Києво-Могилянська академія», Факультет правничих наук, Кафедра приватного права. Київ : НаУКМА, 2024. С. 140-144.

6. Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання та використання відпусток, а також інших питань: Закон України від 22 листопада 2023 року №3494-ІХ. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 134. Ст.786.

7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 листопада 2022 року №2136-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

8. Інститут Омбудсмена України підтримав позицію ФПУ. URL: <https://www.fpsu.org.ua/napryamki-diyalnosti/sotsialnij-dialog-ta-kolektivno-dogovirne-regulyuvannya/26319-institut-ombudsmena-ukrainy-pidtrymav-pozytsiiu-fpu.html>

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року №389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

10. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996 року №504-96/ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.

11. Кодекс законів про працю України: Затверджено Законом УРСР №322-VIII від 10 грудня 1971 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до №50. Ст. 375.

12. Порядок обчислення середньої заробітної плати: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року №100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF/print>

13. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 року №3-рп/2012 у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

14. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року №5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text>

15. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. №17. Ст. 121.

16. Інструкція зі статистики заробітної плати: Затверджено наказом Держкомстату України від 13 січня 2004 року №5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0114-04#Text>

